

Призрену и Сремским Карловцима. Извори бележе да је, и поред тога, било у Србији, у свих шест епархија, непопуњено 220 парохијских места. Послератна оскудица свештеничког кадра за сељаштво је била утолико тежа, што су свештеници и учитељи били најјачи стубови целокупног препорода села. Сем школе, молитве и непрестане акције на сузбијању моралне кризе, оличене у бесомучној себичности и грабежљивости, изгубљеном поносу и стиђу, заборављеном осећању доброга и племенитог, у одсуству савести, истине и правде, што је у доброј мери било условљено ратом, учитељи и свештеници су, ангажујући се у школама, црквама, земљорадничким задругама, црквено-школским одборима, удружењима просвете и разним другим облицима, доприносили укупном економском, просветно-културном и моралном напретку села. Неретко су школско и црквено имање, врт, воћњак, виноград, пчелињак, тор, дворште и окућница представљали пример за углед: "Сваки

улазак свештеника у сеоску кућу, уз молитву и подстрек на рад, и одржање морала значно је, у извесној мери, и ревизију куће и кућног реда, односно побољшање хигијенско-здравствених прилика. Тако је један свештеник објавио парохијанима да не може, уз часни пост, уносити крст у неокречене куће ни у собе у којима се суши обућа, што је за последицу имало довођење у ред и кречење свих кућа у селу." (стр. 361).

И на крају, имајући у виду изворну основу на којој је књига рађена, методологију рада, начин интерпретације појединих питања унутар књиге, као и укупне резултате рада и сва запажања до којих је аутор у својој проницљивој анализи дошао, може се закључити да Исићева књига представља једно од значајних дела у новијој српској историографији. Оно по чему је књига посебно привлачна за ширу читалачку публику јесте стил и језик аутора, који уме да о врло сложеним историографским питањима говори на начин који је сваком разумљив.

Здравко Антионић

Д. Суботић, ЗАТОМЊЕНА МИСАО - О ПОЛИТИЧКИМ ИДЕЈАМА ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА, Београд, 1994.

Суботићева књига, обима 132 стране, састоји се од две целине: уводне студије под насловом "Оглед о политичким идејама Д. Љотића" (од 7 до 32 стране) и ода-

браних текстова из стваралачког опуса Димитрија Љотића (укупно 24 текста), које је насловно као "Прилоге за разумевање политичке филозофије Димитрија Б.

Љотића". На крају књиге налази се одабрана библиографија радова Д. Љотића.

У првом поглављу уводне студије - "Љотић између мита и стварности" - Суботић даје критички осврт на историографску, политиколошку, социолошку литературу и публицистичке написе. У том делу уводне студије Суботић нарочито истиче да су проучавања Љотићеве мисли била површна, фрагментарна и, због идеолошких баријера и условљавања, резултатски крајње тенденциозна. Одмах на почетку Суботић децидирано каже да Љотић није био фашиста "у класичном значењу те речи".

Љотићеву политичку заоставштину негативно су оцењивали не само писци у комунистичкој Југославији већ и они у емиграцији (либералне идеолошке оријентације). Аутори у Југославији (Т. Куљић, Б. Глигоријевић, М. Стефановић итд.) видели су у Љотићу фашистичког вођу, следбеника фашистичке и нацистичке корпоративне доктрине. С разлогом критикује фантастичне конструкције др Небојше Попова који у Љотићевом покрету види популизам из којег, по Попову, произлази и актуелни популизам у Србији.

Суботић нам презентира ново виђење личности и покрета Д. Љотића покушавајући разбити опште прихваћене стереотипе о фашистичкој (корпоративној) идеолошкој и политичкој суштини његовог покрета. По Суботићу, Љотић је најжешћи заговорник сталешке државе, а не корпора-

тивизма. На више места у тексту дато је тумачење суштине сталешког државног поретка. Суботић даје Љотићу епитете "хришћанског државника", "политичара с крстом". Посебно истиче три темељне идеје из Љотићеве политичке заоставштине: идеју сталешке државе, антикомунизам и антијеврејство. Уз ове његове темељне идеје можда би требало посебно нагласити Љотићев антилиберализам (који произлази из његове доктрине о сталешкој држави и антијеврејству), односно његово презирање и одбацивање идеологије и поретка либералних "западних демократија" ("јудео-масонске идеологије").

У другом поглављу уводне студије ("Органска а не индивидуалистичко-либерална мисао") Суботић даје своје виђење суштине корпоративизма и сталешког друштва. Суботић посебно истиче да је о идеји сталешке државе мало писано пре Другог светског рата. Углавном су доминирали текстови о идеји корпоративне државе, односно привреди национал-социјализма у Немачкој и фашизма у Италији. Сматрамо да је у овом делу књиге требало истаћи терминолошку разлику између корпоративизма и сталешког друштва, поготово због тога што у хуманистичким наукама влада терминолошка збрка у вези с тим појмовима. Да ли је појам сталешки систем само ужи појам корпоративног система? Лексикограф Б. Клаић (Рјечник страних ријечи, Загреб, 1964.), корпоративни си-

стем тумачи као "фашистичко државно уређење према коме се друштво састоји од удружења по струкама и сталежима (корпорације) у којима су заједно удружени и радници и послодавци".

Суботић прави јасну разлику између италијанског фашизма и немачког нацизма и на тај начин исправља деценијско поистовећивање фашизма и нацизма, односно подвођење свих тоталитарних антикомунистичких и антилибералних покрета под фашизам. У југословенској историографији, социолошкој и политичкој мисли фашизам и нацизам су низ година изједначавани. Суботић разликује италијански корпоративизам од немачког нацизма, мада су, како каже, присутне заједничке карактеристике. Разлика између фашизма и нацизма види се и у односу једне и друге стране према црквама, посебно према Римокатоличкој цркви, па је и ту компонету требало истаћи у тексту књиге. Нацизам је неговао пагански култ, истицао "германски митос" и, насупротив фашизму, прогонио Римокатоличку цркву и фаворизовао немачки протестантизам. Аутор је посебно нагласио да је Љотић одрицао "Збору" свако фашистичко обележје, чак и формалну сличност са фашизмом и хитлеризмом. Привидна сличност, по Суботићу, долази само од чињенице негирања либералне демократије.

Треће поглавље Суботић је посветио антикомунизму. Д. Љотића истакавши га као битну одредницу његовог идеолошког склопа.

У поглављу "Љотић о Европи без Христа и Јеврејству" Суботић износи суштину Љотићеве религиозности, односно његово поимање Христа и православног хришћанства, као и суштину Љотићеве критике јеврејства. Поред Љотићеве критике јеврејства, Суботић нам представља критку јеврејства од стране интелектуалаца окупљених око "Збора". По њима, Јевреји су одговорни за организовање болшевичке револуције 1917. године, за стварање атеистичког СССР-а, за стварање лажне демократије и политичких партија које су створане са циљем да разједине народ. Љотићевци оптужују "масонску интернационалу" да је ујединила југословенски (српски) народ да би га касније могла сасвим растурити, распарчати. За Љотића су Јевреји "редитељи драме" савременог човечанства пошто од XIX века држе све европске нације у својој власти. Суботић цитира пасусе из Љотићевих радова у којима Љотић као "основне полуге" јеврејства означава слободно зидарство, демократију, плутократију, марксизам и болшеvizам. Дакле, у свим Љотићевим радовима провејава његов доследни антилиберализам. Љотић је стално скретао пажњу на фаталну улогу Француске револуције кроз коју је "ослобођено јеврејство постало главним крманошем целокупног живота Европе, а преко ње и целог осталог света". Суботић сматра да Љотић није био екстремни антисемита типа антисемита у Немачкој, који су пропагирали по-

тпуно јеврејско уништење, па истиче да Љотић није био за физичко уништење Јевреја, већ за уништавање "опасних јеврејских планова".

У петом поглављу своје уводне студије Суботић анализира Љотићево предавање под насловом "Има ли иће ништа добро да за Србина пише", које је одржано 13. марта 1944. у великој сали Коларчевог универзитета у Београду. Ту Љотић негира историјску оправданост Титовог и Дражиног пута у корист Недићевог. У завршном (закључном) делу уводне студије Суботић посматра Љотића као издана идеје конзервативизма која је била битна компонента србијанског друштва у XIX веку. На овоме месту Суботић поново одриче фашистички карактер Љотићеве политичке мисли и покрета.

Иако се аутор самим насловом определио да нам предочи политичке идеје Д. Љотића, сматрамо да је требало одређен простор у књизи посветити идеолошкој основи Краљевине Југославије. Може се слободно рећи да су Срби свим својим идеолошким и политичким бићем прионули уз идеологију грађанског либерализма. Д. Љотић је, дакле, своје политичке идеје (мисли) развијао у грађанској либералној Краљевини Југославији. Он је један од ретких српских интелектуалаца који је заступао антилиберално становиште у Краљевини Југославији. Сматрамо да је одређен простор требало посветити и реално-исто-

ријском политичком ангажману Д. Љотића, посебно од времена уласка у владу П. Живковића 1929. године. Мислимо да је требало нагласити разлоге Љотићевог изласка из владе 1930. (да ли је то било због неслагања са либералним државним концептом, због доминације унитарних либерала у државном врху, или због антиклерикализма диктатуре). Љотић је диктатуру прихватио због југословенског националног концепта који је требао да се реализира. Међутим, идеолошки "либерално-масонски" смер диктатуре брзо га је удаљио од учешћа у власти. У тексту је можда требало већу пажњу посветити карактеру Љотићевог југословенства (да ли је то концепт православног хришћанског југословенства?). Социјалистички историчари и политиколози су често истицали да је то југословенство заогрнуто плаштом "православног мистицизма".

Суботић је Стојадиновићеву Југословенску радикалну заједницу одредио као "профашистичку странку која копира идеје нацизма и италијанског фашизма све до 1939. када Стојадиновић силази са политичке сцене (боље речено са власти јер он и после фебруара 1939. остаје политички активан у својој "Политичкој групи", односно Српској радикалној странци - НЖ)".

По нашем мишљењу требало би бити опрезнији код давања оцена о фашистичком карактеру режима М. Стојадиновића. У периоду владе М. Стојадиновића била је раширена појава међусобног

оптуживања политичких противника набацивањем фашистичке ознаке на супарнички табор. М. Стојадиновић је такође, према оптужбама политичких противника (Удружене опозиције, "Збора", ЈНС, комуниста, итд.), био главни носилац фашизације земље, пре свега због отпочињања уске политичке, привредне и културне сарадње са носиоцима фашизма и нацизма у Европи, повезивања са немачком националном мањином у Југославији, због добијања фашистичких атрибута, због назива "Вођа" итд. Њега су спољне манифестације заиста приближиле типу једног ауторитативног вође. Међутим, не треба заборавити да је режим кнеза Павла, кога су Енглези називали "friend", успостављен заслугом британске политике. Поставља се и питање да ли је Стојадиновић успео да фашизира југословенски политички и државни систем. Основни политички и државни закони диктатуре, који су у суштини носили печат либералног западноевроп-

ског законодавства, остали су на снази и у намесничком раздобљу кнеза Павла. Нови системски закони нису донесени па ни закони који би могли носити одлике фашистичког законодавства. Изаостају расни закони, закони о удруживању на корпоративној основи, односно антилибералној основи. Пројекти таквих закона почињу се припремати тек у пролеће 1940. године. С друге стране, Југословенска радикална заједница је, због своје "племенске" разбијености, била далеко од једне чврсте националне странке, односно тоталитарне странке типа Националсоцијалистичке партије Немачке.

Мимо ових примедби можемо закључити да књига др Драгана Суботића представља корисно штиво и раритетно дело о политичким идејама Д. Љотића, које полемичким тоном покушава разбити, раније опште усвојене, стереотипе о фашистичком карактеру његових идеја и његовог покрета.

Никола Жујић

ХИМНЕ БОГОВИМА

(Прокло Дијадох, Химне боговима. Избор текстова, превод и тумачење Александар М. Петровић. ИПЦ Источник, Нови Сад 1995)

Најстарија филозофска струја у доба позног Римског Царства била је неоплатонизам. Његовим оснивачем сматра се Плотин (203-269), који је рођен у Александрији а живео је углавном у Риму.

У Плотинином идеалистичком систему, поред Платоновог учења,

комбинују се и елементи раних филозофских школа (Аристотела, стоичара, питагорејаца и других). За разлику од класичне филозофије, у неоплатонизму су појачани мистички елементи, сасвим у духу времена. У извесном смислу, неоплатонизам се може назвати